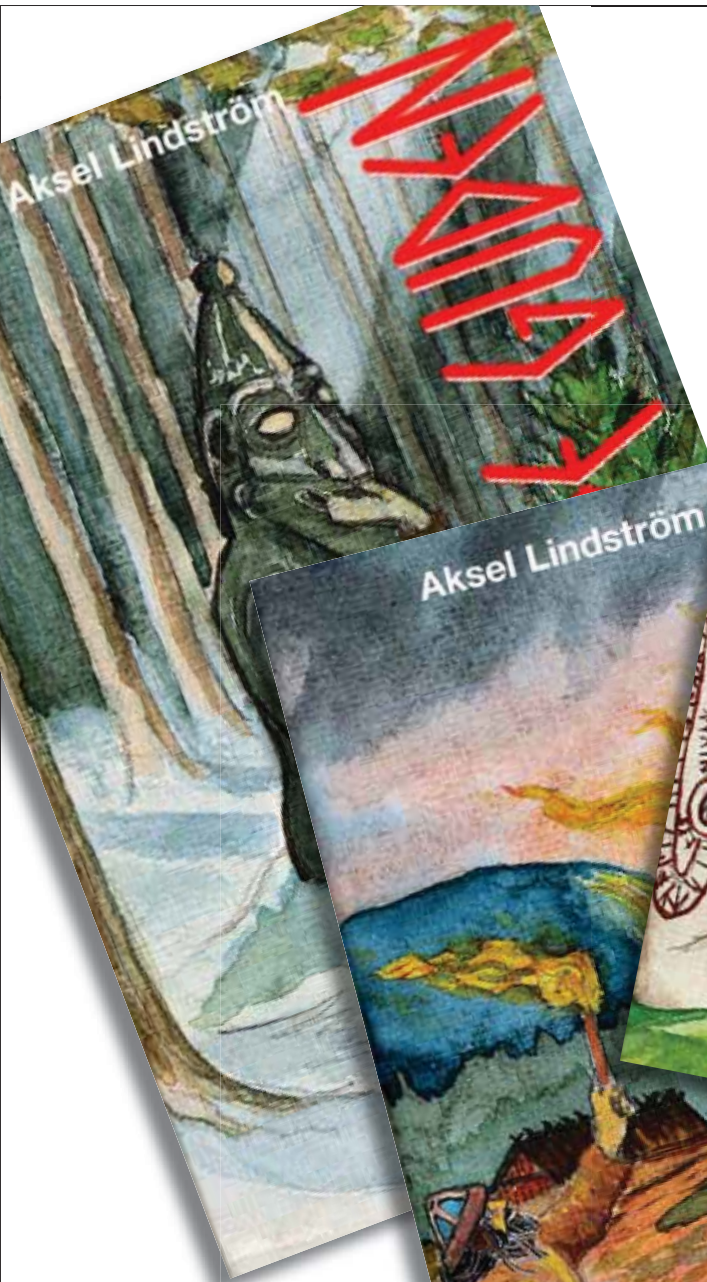

Vikingatida spår

JÄMTEN
2010

Årsbok för Jamtli, Heimbygda och
Jämtlands läns Konstförening
Årgång 103

Författare
ANNA ENGMAN

Aksel och vikingatiden

Aksel Lindström föddes 1904 i Rossbol utanför Brunflo. Hans mor var från Rossbol men hans far kom från Ångermanland och arbetade åt Fagerviks sågverk i Timrå. Aksel växte upp under relativt goda förhållanden och på hemgården fanns tidigt både telefon och radio. På äldre dar, efter att han provat sin lycka som guldvaskare i Alaska och som draghundsförare i Storlien, gav han sig in på författarbanan. Mest känd blev Aksel för sin Frösö-trilogi, som handlar om Tryns liv från det att han lämnar tryggheten på gården, via livet som rövare i Jämtlandsskogarna och som "landsflyktig" i Mälardalen till det att han återkommer till Jämtland. Berättelsen fokuserar till stora delar på hur kristendomen förändrade livet för människorna, och hur långa traditioner bröts och hur sättet att umgås förändrades.

De tre böckerna: Den leende guden, Österhus brinner och Husfröjornas nycklar har sedan de skrevs behandlats som både fiktion och fakta av personer som intresserar sig för Jämtlands historia. Hur var det med de kunskaper som Aksel hade, kan man se drag av fakta eller är berättelserna bara en fantasihistoria?

Aksels intresse för historia föddes tidigt och redan som tioåring läste han Snorre Sturlasson och de isländska sagorna för första gången. Ungefär vid samma tid hade hans far kommit över Nils Åbergs historiska småskrifter och historieintresset bet sig fast så till den milda grad att han

Föregående sida: Böckerna Den leende Guden (1951), Österhus brinner (1952) och Husfröjornas nycklar (1957) av Aksel Lindström. Originalutgåvorna gavs ut på LTs förlag. Dessa gavs ut 1997 på PM Bäckströms förlag. Illustrationerna är gjorda av Bert-Ola Henriksson.

lärde sig vissa stycken utantill. Från att ha lekt indianer på rasterna i skolan handlade lekarna nu i stället om snapphanar. När han blev äldre läste han både historia och svenska på korrespondens.

Omvärlden

De strömningar som påverkade inte bara Aksel Lindström, utan hela den svenska humanismen under tidigt 1900-tal, var ett arv från 1800-talet.

Under tidigt 1900-tal var arkeologin identitetsskapande i den mening att dess uppgift var att studera och skildra det svenska folkets (för)historia och uppkomsten av det svenska riket. Den svenska arkeologin betonade en lång och homogen kulturell tradition inom landet, en tradition som bars fram av ett folk. Variationer inom landet och konflikter fanns inte med i bilden.

Källkritiken, som blev vanligare under början av 1900-talet, var knuten till de positivistiska tankar som fanns under 1900-talets första hälft. Positivismen strävade efter att grunda tänkandet på fakta, det vill säga kunskap som baserats på sinneserfarenheter. Att genom studier hitta återkommande händelser och regelbundenheter och därmed kunna förklara vad som kommer att ske sen. Kunskap var det som man kunde förutse. Källkritiken byggde i stället på vad som hade hänt och hur den kunskapen införskaffats. Kombinationen av källkritik och positivism gjorde att man tyckte att man kunde komma väldigt nära "sanningen".

Om historievetenskapen blev mer realistisk och materialistisk under första hälften av 1900-talet, delvis på grund av användandet av källkritik, gick arkeologin åt motsatt håll. De gamla texterna som *Heimskringla*, *Eddan* och *Beowulf* sattes samman med fornlämningar som gravhögar och guldschatrar och de skulle på så sätt förlänga och fördjupa kunskapen om det svenska rikets historia. Det egna landets historia var även en av byggstenarna inom nationalismen och gemenskapen inom landets gränser var den nationalistiska grunden.

Både nationalismen och framförallt romantiken, som vurmade för det exotiska och främmande samtidigt som det egna landets historia var viktig, kom delvis på kollisionskurs med den framväxande källkritiken. Lauritz Weibull skrev på 1910-talet "Kritiska undersökningar i Nordens

äldsta historia omkring år 1000” där han formligen pulveriserade den då rådande romantiska bilden av vikingatiden.

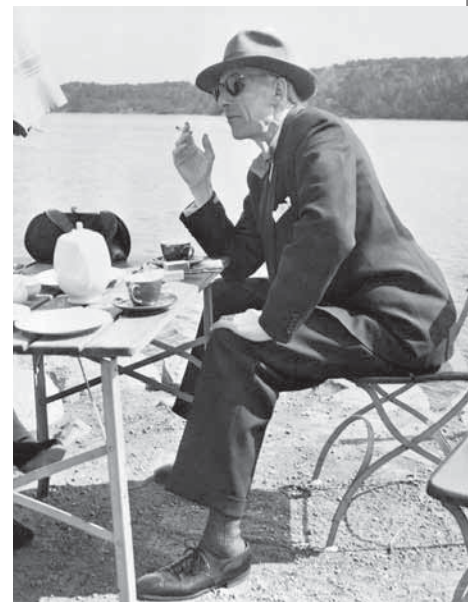
Det är utifrån detta som man ska se Aksel Lindströms författarskap i samband med att han skriver Frösötrilogin. De personer han influeras av har även de influerats av andra personer och inriktningar inom den humanistiska sfären. Aksel själv menar, i en intervju gjord i november 1957 för Östersunds-Posten, att han inte har mycket till övers för till exempel Tegnérns vikingasyn med de stora dåden och bragderna eller för den syn som framhäver den råbarkade barbaren utan tillstymmelse till kultur.

Historieberättarnas inflytande

På grund av sitt intresse för historia hade Aksel skaffat sig flera vänner som på ett eller annat sätt kom att påverka honom genom sin tids historiskrivning, framför allt i Jämtland.

Den person som kan ses som Aksels läromästare i historia var Janrik Bromé, författare till andra och tredje delen av Jämtlands och Härjedalens historia. Bromé var även den som kom till Aksels försvar när Österhus brinner publicerades. Efter ett par mer eller mindre negativa recensioner där inte bara innehållet i Aksels böcker kritiserades, utan hela genren av historiska romaner med de isländska sagorna som grund, skrev Bromé en recension som påtalade Aksels prestation i att ha skrivit ett jämtlandsepos och vilken krävande uppgift det var. Det finns även delar av brevkommunikation bevarad mellan de båda. I samband med de negativa recensionerna skriver Aksel i ett brev till Bromé att han dragit sig tillbaka till sitt pörte i Näversjön. Han skäms och känner sig ömklig samtidigt som han påtalar sin ovilja i att vara andra till last och obehag. Aksel hade alltid svårt att inte låta de negativa recensionerna påverka honom.

Gustav Hedenvind-Eriksson var en av de författare som skrev om Jämtlands historia i början av 1900-talet. Han var precis som Aksel inspirerad av Snorre Strulasson och de isländska sagorna. Hedenvind var kanske den författare som var mest kritisk till den gängse bilden av vår förhistoria och då framförallt vikingatiden/järnåldern i Jämtland. Han var tämligen kritiskt till att några jämtar varit med på vikingafärder, då

Aksel Lindström.

FOTO: JAMTLI BILDBYRÅ.

*Resterna av pörtet vid Näversjön
dit Aksel brukade dra sig tillbaka.*

FOTO: ANDERS HANSSON, JAMTLI.

jämtarna inte var några sjömän, och knappt seglade ens på Storsjön. Även myten om Arnljot ansåg han vara en förskönad historia. Eftersom man inte kunde låta vikingamyten spilla över på Jämtland så tog man i stället en rövarhövding och gjorde honom till hjälte, det vill säga Arnljot. Aksel själv säger att han naturligtvis läst Hedenvinds böcker, umgåtts och diskuterat med honom men om det skulle finnas några likheter dem emellan så var det omedvetet. Att både Hedenvind och Aksel skrev verk som handlade om Arnljot och då inte den romantiserade hjälteberättelsen som var den vanliga får väl då också ses som ett omedvetet drag från Aksel i fråga om inflytande från Hedenvind. Det samma gäller för det faktum att inte heller Aksels vikingaberättelser bygger på att jämtarna var med ut på vikingafärderna.

Per Nilsson-Tannér, som skrivit flertalet böcker om Jämtland och Härjedalens historia, träffade Aksel i unga år och fram till slutet av 1940-talet var de goda vänner. Vänskapen fick ett abrupt slut och på frågan varför finns två svar. Aksel menade att Per inte kunde tåla att Aksel brädat ho-

nom i fråga om en kvinnas gunst. Per däremot hävdade att det handlade om en pengafråga. Hur det än var – vänskapen var för evigt över.

Ytterligare en person som förmodligen inspirerade Aksel och kanske hjälpte honom med historiska tolkningar var Sven B F Jansson, runforskare och riksantikvarie 1966–1972. I en brevväxling mellan dem 1953 diskuteras Aksels tolkningar av placeringen av den bro som nämns på runstenen på Frösön. Av breven framgår även att de träffats vid något tillfälle.

Skrivandet av trilogin

När Aksel i slutet av 1940-talet började skriva den första delen i Frösötrilogin, *Den leende guden*, hade tanken på att skriva en historisk roman om brytningstiden mellan hedendom och kristendom i Jämtlands funnits en lång tid. Ända sedan han läste Snorre Sturlasson första gången hade tanken på ett eget verk om den jämtländska historien funnits. Religionen var även den en viktig del i Aksels liv och hade alltid fascinerat honom. Under de år han tillbringade i Alaska som ung kom han i kontakt med eskimåer som då stod med ena foten i sin gamla tro och den andra på väg in i ett kristet samhälle. Aksel förstod att det måste ha varit på liknande sätt för de människor som bodde i Jämtland under den tid som kristendomen växte sig allt starkare.

I skrivandet av de historiska romanerna har Aksel hämtat mycket av sin inspiration från Snorre Sturlasson och de isländska sagorna. Både de historiska berättelserna och språket som Sturlasson använder inspirerade. Berättelserna har sedan legat som en grund för hela berättelsen om Tryn och de andra i *Den leende guden*, *Österhus brinner* och *Husfröjornas nycklar*. För att få språket att kännas äkta skrev Aksel, enligt egen utsago, först ner alla dialoger på jämtska för att sedan översätta dem till rikssvenska.

Det här intresset gjorde att Aksel under hela sitt liv både medvetet och omedvetet samlade på sig information som kunde vara användbar när det skulle bli dags att skriva ner sina historiska romaner. Aksel själv säger i en intervju i *Länstidningen* från 1957 att han alltid försökt hålla sig till historiska fakta. I alla fall i den mån det gått. Har det inte funnits fakta att tillgå har han gjort som vilken författare som helst skulle ha gjort, han har fabulerat.

I berättelserna kan man även hitta spår av inflytande från Strindberg, Heidenstam, Undset och naturligtvis även Frans G Bengtsson, även om Aksel tyckte att den sistnämndas storverk, Röde Orm, var ett spex. Därmed inte sagt att han tyckte att Frans G Bengtssons kunskaper om vikingatiden var för knapphändiga, tvärtom menade han att Bengtsson var väldigt kunnig. Trots detta breda spektrum av synvinklar har Aksel skapat sig ett personligt sätt att skapa sin historia. Historien bygger på en bred bas av historiskt och kulturhistoriskt material.

Fakta

Hur är det då med de arkeologiska fakta som Aksel använder sig av i böckerna? Har han alltid använt sig av den arkeologiska fakta som fanns tillgänglig, eller har han, med sitt eget ord, fabulerat även i de fall då det funnits välbelagda fakta? Jag kommer här bara att ta med några exempel på saker som Aksel skriver där vi kan bekräfta eller avfärda hans resonemang med hjälp av forskningen.

Vi kan börja med jakten. I ett landskap som Jämtland där fångstgroparna utgör majoriteten av fornlämningarna vore det konstigt om inte Aksel använt sig av den typen av jakt i sina berättelser. Till exempel ligger det en stor och tydlig fångstgrop inte mer än 100 meter från skrivarkojan vid Näversjön, så han var säkert väl bekant med jaktmetoden. I Den leende guden beskriver Aksel en jaktscen där man driver älgarna mot de övertäckta groparna med hjälp av hundar. Mellan groparna har man satt upp fånggårdar för att styra älgarna rätt, och i botten av groparna finns järnbeskodd bottenpjut. Allt detta, utom att man använde just hundar för att driva älgen, finns det belägg för. På gamla kartor över områden med fångstgropar finns ritat olika sorters staket mellan groparna och en del fynd i utgrävda gropar tyder på att man haft pjut i botten av groparna, även om en trälåda som låste fast benen i botten verkar vara det vanligaste.

Ett exempel som är taget från Österhus brinner tycker jag personligen är intressant. Aksel skriver här om Gyndas kläder och de smycken som hon bär:

”Guldormen blänkte kring hennes arm och silverbucklorna kupade sig över bröstet”

Den gängse uppfattningen har under lång tid varit att de spännbucklor man funnit i kvinnogravarna har suttit mellan bröstet och axeln trots att fynden ofta gjorts på den plats som Aksel ville placera dem. Detta har man förklarat med att när kroppen förmultnar kommer spännbucklorna att hasa ner lite och ge intrycket av att ha suttit på bröstet. 2008 skrev textilingenjören och arkeologen Annika Larsson en artikel om den vikingatida kvinnodräkten, där hon påtalar det faktum att spännbucklorna hittas på bröstet och hon menar att det även är där de har suttit när kvinnan levde. Förklaringen tror Annika ligger i att man helt enkelt var för förvånad för att tro att kvinnorna ville markera bröstet så tydligt.

Här var alltså Aksel före sin tid och det gör att jag villigt ser genom fingrarna med det faktum att de arkeologiska fynden tyder på att spännbucklorna och runstenarna som fynd inte representerar samma tidsperiod. Spännbucklorna försvann under 900-talets senare del. Kanske kan Aksel komma undan med förklaringen att jämtarna inte riktigt hängde med i Mälardalens modenycker.

När bokens huvudperson, Tryn, ska lära sig att rista runor berättar Osmundus lite om hur det var i England. Han säger att i England var runristningen en äresyssla som räknades som lika god som mången hövding. Anledningen till detta påstående var att övertala Tryn till att bli runristare. Om påståendet att runristaren hade hög status i England är helt sant eller inte tänker jag låta vara osagt. Däremot kan man konstatera att det i England inte finns runstenar på det sättet som vi är vana vid. De nordbor som kom till England kom till en plats som redan hade byggt upp ett fungerande samhälle med fungerande administration och skriftspråk. I stället för att framhärda sitt sätt att rista, anammade de den engelska konstarten med ornamenterade stenkors och kistor. Lite av den ornamentik som vi ser på runstenar och smycken överfördes till England men runorna blev mindre vanliga.

Att det ser ut så på de brittiska öarna är inte så konstigt. I 200 av de

ILLUSTRATION: JOHANNA LÖNNEBORG.

2 500 runstenar vi känner till i dag finns i Uppland, i Danmark finns 300 och i Norge cirka 50 stycken. Resterande är till största delen spridda i Sverige. De nordmän som kom till England var till största delen danskar och norrmän och de hade inte samma tradition att göra runstenar som de som bodde i Mälardalen. Osmundus påstående är då förmodligen inte helt korrekt. En person som ristade i sten kunde förmodligen försörja sig i England också men inte som runstensristare utan mer troligt som dekoratör med vikingatida ornamentik som specialitet.

Det sista fakta som jag vill visa på är den klassiska vikingahjälmen med horn. Symbolen för vikingen har sedan slutet av 1800-talet varit en kraftig man med skägg och en hjälm prydd med horn. Aksel skriver även han om en hornprydd hjälm. Under en strid mellan Kolbjörn och Faste i Den leende guden använder Faste en hjälm som han tillförskansat sig under en fångstfärd. Hjälmen beskrivs som en kostbar hornbeprydd sak som troligen tillhört en storman.

Myten om den hornförsedda hjälmen uppstod under nationalromantiken och kommer antagligen från de avbildningar som finns på den danska Gundestrupskitteln. Tyvärr är inte kitteln från vikingatid utan från 100-talet f. Kr, alltså nästan 1 000 år innan vikingatiden.

De vikingatida hjälmfynden är få, endast tre i hela Norden, men bildbevisen för hur hjälmarna såg ut är något fler. På de gotländska bildstenarna och Bayeuxtapeten kan man se hur vikingarna, eller de som kom i kontakt med vikingarna, avbildade hjälmarna. Ingen av de funna hjälmarna eller bilderna ger några bevis för att det skulle ha varit hornprydda.

Att Aksel använder sig av hjälmar med horn, dock endast som en förmögen mans ägodel, är i sitt sammanhang inte konstigt. Ännu i dag lever ju myten kvar; många souvenirer som vi säljer till utländska turister har olika vikingatida teman och ofta innebär det en viking med hornprydd hjälm.

Detta var bara några exempel på konkreta fakta som Aksel använder sig av. Även om det blir fel ibland ser man att han verkligen bemödat sig att få fram en trovärdig historia som byggde på den kunskap som fanns att tillgå.

ILLUSTRATION: JOHANNA LÖNNEBORG.

Runstenen...

Jag kommer nu att övergå till två händelser i trilogin. Den ena är den som ligger till grund för att trilogin överhuvudtaget fick sina huvudrolls-innehavare, den andra en fråga som fortfarande diskuteras i vissa kretsar: runstenen och den första bron över Östersundet.

Den fråga som kom att inleda Den leende guden, och som var en av Aksels stora intressen under senare delen av hans liv, var den om Frösöstenen och den bro som finns omtalad på den. Texten på runstenen, som i dag står på innergården vid Hornsbergskyrkan, har intresserat många och tolkningarna har varierat genom åren. På 1600-talet, då man inte

Runstenen på Frösön.

FOTO: CHRISTINA THUNÉ, JAMTLI
BILDBYRÅ.

kunde läsa runskriften, trodde man att stenen hade med sjöormen att göra, det vill säga Storsjöodjuret. Vid den tid som Aksel hade förmånen att studera stenen stod den vid brofästet vid gamla bron över sundet och man visste att inskriften var följande:

”Östman Gudfasts son lät resa denna sten och göra denna bro, och han lät kristna Jämtland. Åsbjörn gjorde bron. Tryn och Sten ristade dessa runor.”

Aksels uppfattning om hur man skulle tolka texten var bokstavlig. Eftersom texten talar om ”denna bro” bör stenen vara rest i nära anslutning till bron och om stenen står på den plats som den ursprungligen restes på borde bron ha gått över Östersundet.

I ett brev som han skrev 3 februari 1953 till Riksantikvarieämbetet finns en noggrann redogörelse för hur Aksel såg på saken och vilka motargument som fanns för hans teori. I första hand hänvisar han till landsantikvarien Petrini, som inte trodde att stenen stod på sin ursprungliga plats och heller inte trodde att jämtarna hade byggt någon bro av den storleken.

Angående den sägen som finns, om att runstenen skulle stått på annan plats så har Aksel även en förklaring till den. Han är medveten om att det kan finnas frågetecken angående värdet i dessa berättelser men menar att de i alla fall är nedskrivna under den tid då berättelserna fortfarande fanns i det allmänna berättarminnet. Det finns två skrivna källor om runstenen från 1600-talet som Aksel hänvisar till och det borde vara dessa som även Petrini har sett. Den ena innehåller sägnen om den stora sjöormen men den andra innehåller information om stenens placering. Häradshövding Plantin skrev 1685:

”Vid östra färjesundet står en runsten med en orm och intill bokstäver ritat. Efter härmande skall samma sten en gång vara därifrån tagen och fördd till Frösö kyrkogård, då mycket spöken i sundet synt; ty måste stenen på sitt förra rum föras, varmed det stillades. Efter en gammal sägen skall sjöormen i östra sundet så länge bliva liggande till dess någon kan läsa vad på stenen står.”

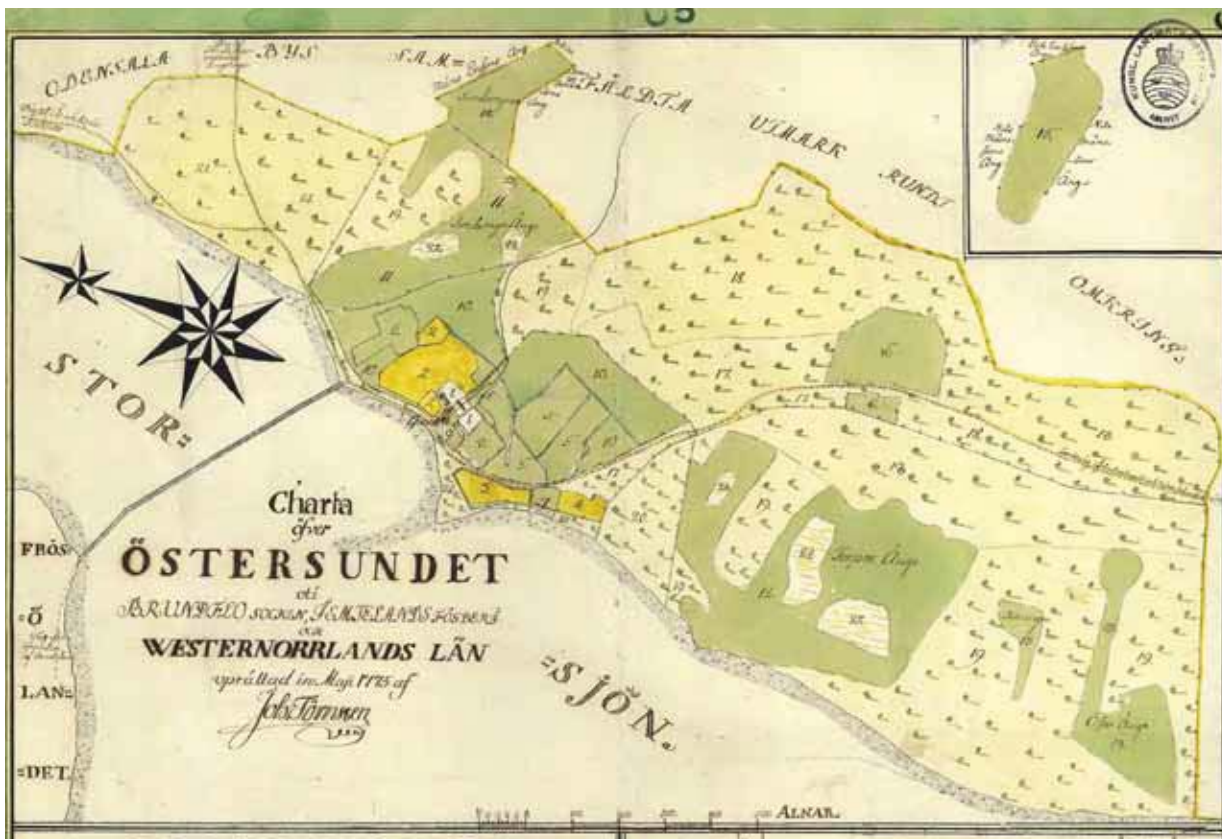
Den texten menade Aksel är ett bevis för att stenen flyttats men sedan flyttats tillbaka till ursprungsplatsen, vid östra färjesundet, den plats som stenen hade under Aksels livstid.

... bron...

De argument som lades fram, framför allt av landsantikvarie Petrini, mot teorin om runstenens placering och den eventuella bron var att jämtarna under 1000-talet inte hade de tekniska förutsättningarna eller befolkningsantal nog för att bygga en så väldig bro. Det finns en sägen som säger att stenen stått på annan plats och om bron hade existerat borde de isländska och fornnordiska sagorna ha noterat den. Inget av dessa argument ansåg Aksel vara relevanta.

I brevet till Riksantikvarieämbetet redogör Aksel för sin ståndpunkt och lägger fram argument för att det borde göras en undersökning av vattnet mellan Östersund och Frösön. Här argumenterar han emot det som Petrini påstår om runstenen och bron. Angående den tekniska kunskapen menar Aksel att kontakter med Trøndelag och dess erkänt kunniga timmermän även under 1000-talet var livlig och att det på grund av detta inte finns något fog för att jämtarna inte skulle kunna ha förfogat över den nödvändiga kunskapen. Även det faktum att jämtarna skulle ha varit för få för att kunna genomföra ett sådant företag ser Aksel som osannolikt. I sitt resonemang påpekar han att det byggdes en bro under 1700-talet och befolkningen då bör inte ha varit större än vad den var under 1000-talet. Om detta inte stämmer borde det hänt något exceptionellt i befolkningsfrågan. All befolkningsforskning vid den här tiden tydde på att befolkningen varit någorlunda konstant under den här tiden. Hade något hänt så borde det vara en minskning då digerdöden härjade mellan dessa tidpunkter och den naturligt ledde till en befolkningsminskning.

Aksel hänvisar även till två reseskildringar från 1700-talet, som båda skriver om resterna efter den gamla bron. Biskop Göran Wallin skrev 1708 att det då fortfarande ”syntes rudera och stolpar i vattnet efter den bro som runstenen berättar om”. Även Fale Burman skrev i Jämtlands vägar Dagboksanteckningar 1781 om: ”stenkar, som ännu i lugnt och

Johan Törnstens karta från 1775.

© LANTMÄTERIET.

klart väder ifrån nästliggande berg synas på sundets botten”. Att man fortfarande på 1700-talets slut kunde se dessa spår, trots att en ny bro byggts, förklarade Aksel med att eftersom det trots ett djup på sex meter gick att se stenkistorna borde ha varit rejält stora. När den nya bron skulle byggas så undvek man naturligtvis att försöka påla den nya bron i dessa stora stenrösen.

Slutligen hänvisar Aksel till en karta som upprättades av Johan Törnsten 1775. På den finns på östra sidan av sundet en ”onaturlig” udde inritad. Aksel tolkar den som ett verk av människohand eftersom resten av strandlinjen är rundslipad. Udden borde alltså vara en del av den gamla bron.

Som avslutning vill jag nämna några av de resonemang som förts i olika forum om runstenen och dess uppkomst. Runstenen är av uppländsk stil och bör ha ristats av en skicklig stenhuggare med rötter i Jämtland eftersom namnet Tryn och språket på stenen tyder på en lokal ristare. Detta har Aksel dragit fördel av i sin trilogi. Tryn, som växer upp i Jämtland, reser mer eller mindre frivilligt till Mälardalen och lär sig där till runristare. Vid tillbakakomsten till Jämtland blir det han som ristar den i dag enda kända runstenen i Jämtland. Eftersom stenen ristades av en skicklig runristare kan det kanske ha funnits fler runstenar i Storsjöområdet. Dessa kan ha försvunnit redan tidigt eftersom runstenar ofta återanvänds vid byggen och liknande. I Mälardalen finns runstenar inmurade i kyrkväggar.

Aksel påverkades naturligtvis av samtiden när han gjorde sina tolkningar av hur det kan ha gått till i Jämtland för 1000 år sen. Han byggde dem på ett stort historieintresse och goda grundkunskaper. Huruvida tolkningarna överensstämmer med hur vetenskapen och nutiden ser på vikingatiden är en helt annan historia. Vi måste bara komma ihåg att Frösötrilogin faktiskt är ett skönlitterärt verk med historisk inriktning och som Aksel själv påpekade: Det som inte gick att belägga i källorna fick han fabulera fram.

Anna Engman är arkeolog på Jamtli och arbetar till största delen med fornminnesinventering.